

СОЦІОЛОГІЯ ПОЛІТИКИ

УДК 321.01:329(477)

А. С. БИТКО

НОВОРІЧНЕ ЗВЕРНЕННЯ ПРЕЗИДЕНТА ЯК РИТУАЛЬНИЙ ЖАНР ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ

У статті розглянуто особливості новорічного звернення президента країни як прояв ритуального жанру політичного дискурсу, який у більшості випадків виконує функцію утримання вже наявної влади. За результатами проведеного соціологічного дослідження зроблено порівняльний аналіз новорічних звернень президентів України, Російської Федерації й США та виявлено дев'ять моделей звернень, які відображають особливі ознаки, притаманні новорічному зверненню президента країни відповідно до політичної ситуації в країні та типу політичної культури.

Ключові слова: політичний дискурс, новорічне звернення президента, ритуальність, суспільно-політична ситуація, політична культура.

У сучасному політичному просторі України значну роль відіграє інформаційно-комунікативна складова, яка забезпечує отримання та утримання влади. Кожен політичний режим не може існувати без комунікації, без можливості донесення своїх ідей і принципів суспільству та отримання зворотного зв'язку, у чому, перш за все, виявляється взаємозв'язок політики й мови. Саме завдяки політичному дискурсу стає можливою реалізація функції “боротьби за владу та її утримання”, яку можна характеризувати як “золоту нитку Аріадни”, рушійну силу політичних процесів.

Політичний дискурс має власні різноманітні характеристики та особливості, які залежать від його типу: інституціонального чи неінституціонального. Інституціональний тип дискурсу є базисним для всього політичного простору країни, а виступи президента є одним з його головних компонентів. Риторика президента, яка утворює його мовний образ, складається з трьох основних жанрів: агонального, орієнтаційного та ритуального [11].

У цій статті ми приділяємо особливу увагу саме ритуальному жанру, який у більшості випадків виконує функцію утримання вже наявної влади. До ритуального жанру президентської риторики належать: інаугураційна або прощальна промови, новорічне звернення, ювілейні, урочисті промови, виступи, приурочені знаменним датам та подіям для країни, вручення премій або нагород. Одними з найбільш цікавих, проте такими, що найменше висвітлені у вітчизняній літературі, є новорічні президентські звернення, які об'єднують у собі як вербальні, так і невербальні компоненти, у яких виявляється ритуальність президентського політичного дискурсу.

Метою статті є аналіз особливостей та специфічних характеристик новорічних звернень президента як прояву ритуального жанру політичного дискурсу.

Базовим для нашої статті ми вважаємо поняття “політичний дискурс”, яке висвітлено в працях представників філологічних наук: А. Загнітко [7], В. Кравченко [8], Е. Селіванова [9], Д. Шевчук [10].

Ми спираємося на визначення політичного дискурсу, подане в монографії О. Шейгал, а саме: “певне знакове утворення, яке має два виміри – реальний і віртуальний, при цьому в реальному вимірі його розуміють як текст у конкретній ситуації політичного спілкування, а його віртуальний вимір включає вербальні та невербальні знаки, орієнтовані на обслуговування сфери політичної комунікації, тезаурус прецедентних висловлювань, а також моделі типових мовних дій і уявлень про типові жанри мовлення в цій сфері” [11].

Головна мета політичного дискурсу – боротьба за владу, тобто створення такого дискурсивного середовища, основні компоненти якого відповідали б головним цінностям, думкам, віруванням цільової аудиторії [3]. Політичний дискурс відрізняється своєю конвенціональністю, яка виявляється в стереотипізації поведінки на різних рівнях: у виборі комунікативних актів, що відповідають уявленням про соціальні статуси та їх інтерполяції, у виборі вільної або ритуальної форми вираження інтенції згідно з традиціями й можливостями мови та культури.

Жанровий простір політичного дискурсу структурується відносно базової семіотичної тріади “інтеграція – орієнтація – агональність”, відповідно до якої, за О. Шейгал, виокремлюють ритуальні, орієнтаційні та агональні жанри політичного дискурсу [11]. У межах цієї статті ми звертаємо увагу на ритуальний жанр, який виявляється саме в привітанні з Новим роком.

Новорічна, як і інша святкова культура, є одним з виявів духовної культури та охоплює найбільш важливі сторони суспільства. Державні свята, до яких належить Новий рік, спрямовані на утвердження загальноціркової єдності громадян з владою, демонстрацію цінностей та символів цієї держави. За словами М. Бахтіна, для того, щоб окремі види людської діяльності набули якості святковості, до них треба приєднати щось із сфери духовно-ідеологічної. Вони мають отримати санкцію не зі світу засобів і потрібних умов, а зі сфери певних ідеалів, ритуалів [2].

Магія слова залежить не тільки від нього самого, а й від ситуації, в якій воно вимовляється. На сутність новорічного звернення, особливості кодування та декодування повідомлення безпосередньо впливає політична культура й політична ситуація в країні. Інформація, яка спрямована на формування певного настрою в аудиторії, надходить по різних “каналах” і з різних джерел: паралінгвістичні характеристики виступу, особливості комунікативної ситуації, збережені в пам’яті знання/думки про мовця і його особливості, знання загального характеру тощо [4, с. 56]. У кожній окремій

країні ці компоненти виявляються в специфічно національних формах, що природно, оскільки у формуванні національної самосвідомості, національної ідентичності беруть участь як універсалістські, так і суто національно-культурні елементи.

Розглядаючи політичний дискурс політичних лідерів Сполучених Штатів Америки, Російської Федерації та України, ми умовно виокремлюємо три основні типи політичної культури, які є характерними для цих країн: політична культура участі (США), підкорення (РФ) та змішаний тип політичної культури (Україна).

Окрім типу політичної культури, контекст новорічного звернення формується ще й відповідно до загальної політичної ситуації в країні. Виокремлюють три основні типи політичної ситуації: стабільність, криза, перехідний етап. Співвідносячи політичну культуру та суспільно-політичну ситуацію, ми отримали дев'ять типових ситуацій, за яких виголошується новорічне звернення президента, які й становлять вибірку сукупність нашого дослідження.

За кризового стану ми проаналізували привітання: В. Януковича з 2014 р., Б. Єльцина з 1999 р., Б. Обама з 2010 р.; за перехідного стану: В. Януковича з 2011 р.; Д. Медведєва з 2010 р.; Б. Обама з 2011 р.; за відносно стабільної ситуації: В. Ющенко з 2007 р., В. Путіна з 2005 р., Б. Обама з 2012 р.

У межах проведення соціологічного дослідження ми використовували елементи дискурс-аналізу, за допомогою якого не просто виявляються структурні характеристики тексту новорічного звернення, а й виявляються ті значення, які за ними стоять. Було використано також елементи семантичного, історико-культурного аналізу не тільки тексту, а й комунікативної ситуації його виголошення. Соціолінгвістичні методи включають: жанрово-стилістичний, структурно-семіотичний та семантичний методи, адаптовані до мети та завдань дослідження [12, с. 65].

Першим кроком в аналізі новорічних звернень було виявлення кількості лексичних одиниць у кожному тексті.

На графіку (див. рис.) ми бачимо, що за загальним розміром тексту новорічного звернення подібними та найбільш об'ємними є звернення Б. Обама в перехідний та стабільний періоди і В. Ющенко в стабільний період. Загальна кількість знакових одиниць у виступах президентів є більша за 450, що характеризує їх як більш інформативні звернення. Виступи президентів РФ, незалежно від суспільно-політичної ситуації, мають приблизно однакову кількість знакових одиниць.

Спільною ознакою всіх звернень є наявність узагальненої комунікативної мети, яка полягає в дотриманні традицій щорічного привітання з Новим роком, наголошенні на найбільш знакових подіях минулого року та плануванні майбутнього.

Образ автора значно не відрізняється відповідно до типу політичної культури чи ситуації. У більшості текстів під образом автора ми бачимо лише

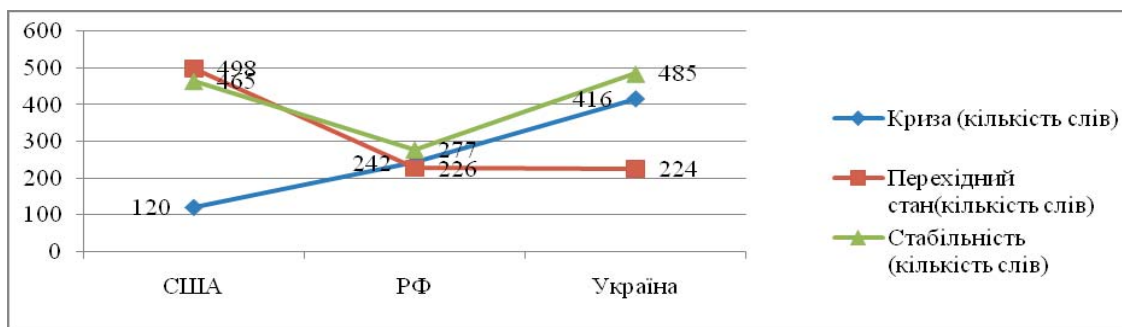

Рис. Загальний розмір новорічних звернень президентів

президента країни. Однак в американському новорічному зверненні за ситуації стабільності під образом автора виступає не лише президент США, але і його родина: “Мішель, Малія, Саша, Бо і я дякуємо за перегляд та вітаємо Вас з Новим роком”¹ (Б. Обама, 2012 р.).

Відмінності зафіксовані в образі адресата. Якщо президенти України та РФ у новорічних виступах звертаються саме до громадян своїх країн: “Уважаемые граждане России!” (В. Путін, 2005 р.), “Дорогі мої співвітчизники!” (В. Янукович, 2011 р.), то президент США звертається до всіх і кожного: “Привіт, усім”² (Б. Обама 2012 р.), наголошуючи на тому, що його привітання з Новим роком стосується всіх без певних територіальних, чи національних обмежень, вживає розмовний стиль мови.

У розгляді досягнень минулого ми спостерігаємо певні відповідності за критерієм “суспільно-політична ситуація”. Так, більш схожими є виступи президентів у ситуації перехідного типу та відносної стабільності. За цих умов адресанти приділяють більше уваги аналізу конкретних подій минулого року. За умов кризового стану образ минулого в новорічному зверненні окреслюють лише номінально. Наприклад, у зверненні Б. Єльцина у 1999 р. за умов кризового стану в країні зроблено акцент на загальних фразах, окреслено минулий рік, однак жодного слова про дефолт, надзвичайно складний стан в економіці країни: “Что говорит, год был непростым для страны, для многих из вас, и для меня тоже” (Б. Єльцин, 1999 р.).

Для характеристики ступеня співвіднесення президента з усім народом ми використали елементи семантичного аналізу, фіксуючи дійктичні елементи. Перші з них належать до семіотичної опозиції “я/ми”. Це такі дійктичні елементи: “я”, “моє”, “для мене”; “ми”, “наш”, “кожен з нас”; “ви”, “ваш”, “вам”, “кожен з вас”.

Індивідуалізований початок та відокремлення себе від народу найбільш очевидно виявляються у зверненнях Б. Обама та В. Ющенко за стабільної суспільно-політичної ситуації, оскільки в зверненнях цих президентів дійктичні елементи “я”, “моє”, “для мене” становлять 2% від загальної

¹ “Thanks for watching, and from Michelle, Malia, Sasha, Bo and myself, Happy New Year”.

² “Hello, everybody”.

кількості слів. Найменшу кількість використань цих дейктичних елементів спостерігаємо в Україні за кризового (відсутність використань) та перехідного стану (0,5%).

Найбільший відсоток вживання дейктичних елементів “ми”, “наш”, “кожен з нас” спостерігаємо у зверненнях президентів України та РФ за перехідної ситуації (8% і 6%). Найменший відсоток бачимо в зверненнях президента РФ у ситуації кризи (1%), президентів США та України за умов стабільності (по 3% відповідно).

Найчастіше елементи “ви”, “ваш”, “кожен з вас” зустрічаються: за стабільного стану в США (2%); за перехідного стану в РФ (2%); за кризового стану в Україні (1%). За допомогою вищезгаданих елементів президенти акцентують увагу на тому, яке значення має внесок кожної людини та її політична, економічна активність, спрямована на добробут країни загалом.

Тексти новорічних звернень були досліджені з погляду виявлення в них цінностей, на які вони звертають свою увагу. В основу аналізу була покладена класифікація цінностей, яку запропонував Ш. Шварц.

За стабільної та перехідної політичних ситуацій у США акцентовано увагу саме на економічних та політичних досягненнях країни завдяки представникам влади: “Я сповнений надії, тому що ми всі бачили саме напередодні Різдва, що члени Конгресу зібралися разом, щоб перешкодити введенню податку для 160 мільйонів американців...”¹ (Б. Обама, 2012 р.) Водночас велику увагу приділяють таким цінностям, як: “влада”, “самостійність”, “надійність”. Формується чітке уявлення про те, що народ США спроможний контролювати дії влади, є рушійною силою на шляху до успіху всієї країни: “І ми очікуємо, що Ви будете вважати нас відповідальними за наші успіхи або невдачі”² (Б. Обама, 2011 р.). За кризового стану у вітанні з 2010 р. Б. Обама також актуалізує цінність “досягнення”, однак у цьому випадку йдеться про духовну перемогу, незламність кожного американця.

Подібну тенденцію ми простежуємо й у новорічному зверненні президента Росії Б. Єльцина за кризового стану: “Постарайтесь сохранить это тепло подольше, ободрите тех, кто рядом с Вами упал и отчаялся” (Б. Єльцин, 1999 р.). У зверненнях президентів Російської Федерації за стабільної та перехідної ситуації зроблено акцент на духовних, політичних, економічних досягненнях як країни загалом, так і кожного окремого громадянина: “Будем двигаться вперед, создавать сильное и современное государство, устойчивую и умную экономику, делать все, чтобы жизнь каждого человека стала комфортной и безопасной”, “И успех наших действий зависит от каждого из нас – от того, что каждый из нас сделает для свое семьи и для своей страны” (Д. Медведев, 2010 р.). У цих новорічних зверненнях окремо акцентовано увагу на таких цінностях, як: “комфортність” та “традиції”; наголошено на важливості

¹ “I’m hopeful because of what we saw right before Christmas, when Members of Congress came together to prevent a tax hike for 160 million Americans...”

² “And we should all expect you to hold us accountable for our progress or our failure to deliver”.

шанобливого ставлення до своїх пращурів, до збереження історії країни та традицій: “Наступает год 65-летия великой Победы. Наш общий долг – заботиться о тех, кто воевал за нашу свободу” (Д. Медведев, 2010 р.).

Порівняно з іншими зверненнями за кризової ситуації, привітання В. Януковича має більш інформативний характер, звертається увага на конкретні досягнення, проблеми, а не на загальні обставини. За інформативністю більш подібним до привітання В. Януковича з 2014 р. є новорічне привітання В. Ющенко за часів відносної стабільності. Його промова наповнена конкретними фактами, що характеризують досягнення влади та кожного українця зокрема. Аналізуються досягнення з усіх сфер життя: “Соціологія стверджує, що за 2006 р. серед українських громадян на 20% зросло почуття патріотизму...” (В. Ющенко, 2007 р.).

Характерною особливістю всіх проаналізованих звернень президентів України є акцент на релігійності, духовності українського народу: “Я прошу в Господа захисту для нашої країни” (В. Ющенко, 2007 р.), “Ми маємо багато надій у свої сили і в Божу допомогу” (В. Янукович, 2011 р.), “Хай нам Бог допомагає!” (В. Янукович, 2014 р.).

Розглядаючи політичний дискурс в аспекті його “віртуальності”, для аналізу новорічного звернення ми виокремили такі критерії: наявність символічних знаків та їх особливості; характеристика простору; характеристика середовища; позиція адресанта при виступі; музичний супровід.

Спільною для всіх новорічних звернень виявилась наявність у кадрі державних символів, таких як прапор та герб. Вони виступають як інтегруючі символи, є єдиними символами держави як для президента країни, так і для всього народу.

Схожими можна назвати новорічні звернення президентів України та РФ. Більшість виступів відбувається на відкритому просторі, що характеризує середовище навколо як динамічне; оратори виступають стоячи; перед виступом лунає музика, яка налаштовує аудиторію на святковий та урочистий лад, створює необхідну атмосферу, привертає увагу до оратора. Відкритий простір допомагає сформуванню відчуття єдності з народом, адже складається враження, що оратор виступає в той самий час, коли його слухають. Цей ефект формується завдяки тому, що запис виступу проходить уночі.

Однак слід зауважити, що президенти виступають на тлі різних будівель. За перехідної та стабільної ситуації президенти України виступають на тлі державних будівель (Адміністрація Президента, Маріїнський палац), які є символом політичних цінностей, пов’язаних з демократією, свободою, безпекою. А в кризовий час ми спостерігаємо виступ на тлі церковної споруди (Києво-Печерська лавра), будівлі сакрального характеру, що є символом “святини”, піднесеного прагнення до формування певної духовної сфери поміж повсякденності. Більшість російських звернень відбувається на відкритому просторі на тлі головних будівель комплексу Московського Кремля, який історично асоціюється з владою, могутністю, силою та символізує запоруку церковної підтримки.

Для виступів українських президентів характерною є наявність червоної доріжки, якою проходить президент перед виголошенням своєї промови. Історично червона доріжка символізувала належність до знатних, відомих людей, які мають значну владу і вплив у певній сфері.

Символічне наповнення комунікативного простору виступу президента США відмінне. Президент США проводить свої виступи сидячи, перебуваючи в закритому статичному просторі, його виступи не мають музичного супроводу.

Основні символи, які ми спостерігаємо: світильник на столі, який завжди увімкнений і випромінює світло (символ божественності, духовного елементу), наявність книжок, що символізують високу культуру та мудрість. Таким чином, актуалізуючи за допомогою слів проблеми, пов'язані, насамперед, з економічними та політичними реаліями, за допомогою невербальних символів створюється атмосфера містичності й таємничості. У новорічному привітанні з 2010 р. ми бачимо велику картину, на якій зображено військові дії за часів боротьби США за незалежність. Це полотно символізує силу та міць Америки, здатність, незважаючи ні на що, все ж таки вдало долати труднощі та незгоди.

Висновки. Аналіз “віртуального” виміру ритуального жанру політичного дискурсу дає змогу дослідити взаємозв'язок між символічним наповнюванням комунікативного простору та тими цінностями, на яких акцентують увагу політики у своїх новорічних зверненнях. Тільки логічна єдність усіх елементів дає можливість донести ідею, яку озвучує оратор, у такому вигляді, щоб вона була правильно інтерпретована адресантами. Аналіз результатів дослідження надає розуміння того, що в усіх країнах особливості новорічних звернень залежать не тільки від традицій політичного ритуального дискурсу, а й від політичної, економічної ситуації, яка склалася в країні.

Список використаної літератури

1. Баранов А. Н. Парламентские дебаты: традиции и новации / А. Н. Баранов, Е. Г. Казакевич. – Москва : Знание, 1991. – 42 с.
2. Бахтин М. М. Человек в мире слова / М. М. Бахтин. – Москва : Изд-во Рос. откр. ун-та, 1995. – 140 с.
3. Бурдые П. Социология политики / П. Бурдые. – Москва : Socio-Logos, 1993. – 336 с.
4. Дейк Т. А. Язык. Познание. Коммуникация : сб. работ / Т. А. ван Дейк ; сост. В. В. Петрова ; пер. с англ. под ред. В. И. Герасимова ; вступ. ст.: Ю. Н. Караулова, В. В. Петрова. – Москва : Прогресс, 1989. – 310 с.
5. Дейк Т. А. Язык. Познание. Коммуникация / Т. А. ван Дейк – Москва : БГК им. И. А. Бодуэна де Куртенэ, 2000. – 308 с.
6. Ермоленко С. С. Язык тоталитаризма и тоталитаризм языка / С. С. Ермоленко // Мова тоталітарного суспільства. – Київ : Наук. думка, 1995. – С. 7–15.
7. Загнітко А. П. Основи дискурсології : наук.-навч. видання / А. П. Загнітко. – Донецьк, 2008. – 194 с.
8. Кравченко В. Л. Політичний дискурс: загальні характеристики поняття [Електронний ресурс] / В. Л. Кравченко // Дискурсознавство, розділ II. – Київ, 2009. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/Nvvnv/filolog/2009_5/R2/Kravchenko.pdf.

9. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации / Е. А. Селиванова. – Киев : ЦУПЛ : Фитосоциоцентр, 2002. – 336 с.

10. Шевчук Д. Політичний дискурс: проблема реалізації політики поміж текстом і контекстом [Електронний ресурс] / Д. Шевчук // Наукові записки. Серія “Культура і соціальні комунікації”. – 2010. – Вип. 2. – С. 151–159. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/fps/2011_1/shev.pdf.

11. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса [Электронный ресурс] / Е. И. Шейгал. – Волгоград : Перемена, 2000. – 368 с. – Режим доступа: <http://www.twirpx.com/file/56756/>.

12. Шмелева Т. В. Модель речевого жанра / Т. В. Шмелева // Жанры речи. – Саратов, 1997. – С. 88–99.

Стаття надійшла до редакції 29.08.2014.

Битко А. С. Новогоднее обращение президента как ритуальный жанр политического дискурса

В статье рассматриваются особенности новогоднего обращения президента страны как проявление ритуального жанра политического дискурса, который в большинстве случаев выполняет функцию удержания уже имеющейся власти. В соответствии с результатами проведенного социологического исследования выявляются девять моделей обращений, которые отражают особенные черты, присущие новому обращению президента страны в соответствии с типом политической культуры страны и общественно-политической ситуацией.

Ключевые слова: политический дискурс, новогоднее обращение президента, ритуальность, общественно-политическая ситуация, политическая культура.

Butko A. New Year Speech as a Ritual Genre of Political Discourse

The peculiarities of the New Year speech of the President as a manifestation of a ritual genre of political discourse, which in most cases serve as a means of maintenance of the existing power, are analyzed in the article. The significant role of information – communication component of the political space in Ukraine, which provides gaining and maintaining power, is emphasized.

The relationship between politics and language is manifested, primarily, in the fact that no political regime can exist without communication, without possibility of messaging their ideas and principles to the society and without feedback. Social and political life of the country, the elements of its culture, specific national and cultural values are reflected in political discourse.

Political discourse is seen as having ‘real’ and ‘virtual’ dimensions. Addressers use a great number of techniques and tools that provide symbolic filling of both dimensions to make the New Year speech correctly decoded, and received necessary response. Not only verbal component but also cultural and social functions, meanings of those spaces and spatial objects, having direct relation to status characteristic of the addresser and the speech situation are important in the New Year speech of the President.

Examining the political discourse of the political leaders in the USA, Russian Federation and Ukraine the author conditionally distinguishes three main types of political culture, which are characteristic for these countries: political culture of participation, political culture of submission and a mixed type of political culture.

Besides the type of political culture, general political situation in a country: stability, crisis, transitional stage forms the context of the New Year speech.

Key word: political discourse, President’s New Year speech, rituality, social-political situation, political culture.